

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**SİĞORTA MÜNASİBƏTLƏRİNİN İNKİŞAFININ
RİSKLƏRİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ
AZALDILMASINA TƏSİRİ**

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: Gəncəyev Fərhad İlqar oğlu

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisadiyyat elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

Rəsmi opponətlər: - iqtisadiyyat elmləri doktoru, professor
Ramiz Kamal oğlu İskəndərov

- iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Raminə Ramiz qızı Mustafayeva

- iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Emin Eldar oğlu Məmmədzadə

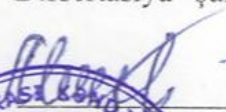
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.42 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA həqiqi üzvü iqtisadiyyat elmləri doktoru, professor

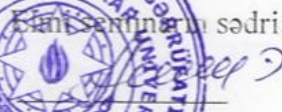
Səmədzadə Ziyad Əliabbas oğlu

Dissertasiya şurasının elmi katibi: iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Muxtarova Pərvin Elman qızı

Dissertasiya şurasının sədri: iqtisadiyyat elmləri doktoru, professor

Həsənova Pəri Əmirəhməd qızı

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Qlobal səviyyədə iqtisadi əlaqələrin mürəkkəbliyi və inkişafı, sənaye və sosial texnologiyalardan istifadə səviyyəsinin artması, elmi və texnoloji tərəqqinin istehsalata tətbiqinin genişlənməsi, iqtisadi proseslərdə müşahidə olunan müəyyən qeyri-sabitlik və riskləri təşviq edən təcrübələr, idarəetmə və hüquqi baxımdan nöqsanlar, yaranan böhranlar və bir sıra digər amillər risklərin yaranmasını şərtləndirməklə onların azaldılması və aradan qaldırılması ilə bağlı problemlərin aktuallığını müəyyənləşdirir. Bu baxımdan müasir şəraitdə iqtisadiyyatın modelləşdirilməsi və dayanıqlığını, iqtisadi sabitliyini və mənfi hallara dözümlülüyünü təmin etmək yollarını və imkanlarını müəyyən etmək zərurəti özünü əhəmiyyətli şəkildə biruzə verməkdədir.

Risklərin artması və böhran vəziyyətləri istehsala maliyyə dəstəyinin real mexanizminin formalaşdırılmasını tələb edir. Bunu əsasən hüquqi cəhətdən müstəqil təsərrüfat subyektləri üçün şamil etmək olar ki, bu da onların yalnız maliyyə və istehsal siyasətlərini müəyyən etmək qabiliyyətini deyil, həmçinin qəza, maliyyə və digər çətinliklər halında onlara dəstək vermək üçün dövlət öhdəliklərinin olmaması ilə əlaqələndirmək olar. Başqa sözlə, nəzərə almaq lazımdır ki, bazar və istehsal fəaliyyətinin hər hansı bir obyektə və subyektləri sistemli olaraq müxtəlif sosial, iqtisadi, maliyyə, ticarət, texnoloji və s. səviyyələrdə risklərə məruz qalırlar.

Risklərin mənbələri təbii hadisələr, texniki sistemlərin etibar-sızlığı, insan amilinin təsiri ola bilər. Belə bir vəziyyət üçün aşağıdakı səbəblər qeyd edilə bilər: risk mənbələrinin sayını artıran sosial, istehsal, texnoloji proseslərin mürəkkəbliyinin sürətlə artması; mümkün zərərləri artıran məhsullar istehsalı ilə bağlı proseslərin resurs intensivliyinin artması; mənbələrin sayının və riskin reallaşdırılması ehtimalının artmasının mümkün qəzaların nəticələrinin qloballaşmasına səbəb olması; inkişaf etmiş ölkələrin əmtəə bazarlarının tələbatının tam şəkildə ödənilməsi və marketinq strategiyası çərçivəsində əmtəə və xidmətlərini inkişaf etdirən müəssisələrin iş strategiyasından marketinq strategiyasına keçməsi; xammal ehtiyatının tükənməsi və ətraf mühitin çirklənməsi, əhalinin artmasını şərtləndirən real ehtiyatlarla yaşayış şəraiti arasındakı ziddiyyətlərin kəskinləşməsi və s.

Müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarının açıqlıq və inteqrasiya dərəcələrinin artması risklərin təkcə dövlətlərə, böyük transmilli maliyyə və istehsal strukturlarına deyil, həm də orta və kiçik biznesə təsir etməsinə səbəb olur. Bu şərtlərdə iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında fəaliyyət göstərən müəssisələrin özləri zəruri ehtiyatların yaradılması və itkilərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin hazırlanması məqsədlədigər mənbələrdən maliyyələşmənin qayğısına qalmağa çalışırlar.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, risklərin azaldılmasının ən təsirli mexanizmlərindən biri onların qiymətləndirilməsinə və sığortalanmasına əsaslanır. Bu mexanizmin tətbiqi iqtisadi sabitliyə və müəssisələrinin dayanıqlığına səbəb olur. Ona görə sığortanın əhəmiyyəti iqtisadi proseslərdə onun davamlığı ilə xarakterizə olunur. Qeyd edilənlər “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ində də təsbit olunur. Belə ki, bu sənəddə risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi üçün yeni və daha təkmil mexanizmlərin tətbiqi, istehsalçıların maliyyə resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması, bu sahədə risklərin qiymətləndirilməsi, habelə bu risklərin azaldılması və ya təsirinin yumşaldılması üzrə mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Mövcud qanunvericilikdə sığorta fəaliyyəti sığorta risklərinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və ya bölüşdürülməsi üzrə sığorta müqavilələrinin bağlanması və yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan fəaliyyət növü kimi xarakterizə olunur.

Beləliklə, risklərlə müşahidə olunan iqtisadi mühit və beynəlxalq iqtisadiyyatdakı qeyri-müəyyənlik risklərin qiymətləndirilməsi sisteminin qarşısında yeni tələblər qoyur. Göstərilənlər tədqiqat mövzusunun aktuallığını, elmi və praktik əhəmiyyətini müəyyənləşdirir.

Yerli və xarici elmi ədəbiyyatda risklərin qiymətləndirilməsi və risklərin azaldılmasında xüsusi əhəmiyyəti olan sığorta münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı problemlərin tədqiqinə geniş yer verilir. Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti və risklərin qiymətləndirilməsinin müxtəlif aspektlərinin tədqiqinə İ.Ş.Qarayev, B.A.Xankişiyev, B.X.Ataşov, M.M.Sadiqov, M.C.Hüseynov M.X.Həsənli, D.A.Bağirov, N.N.Xudiyev, A.M.Kərimov və başqalarının əsərlərində rast gəlinir. Xarici ölkə alimlərindən V.A.Batadeev, S.I.Gryadov, R.T.Yuldashev,

Yu.N.Tronin, V.V.Shakhov, A.N.Zubets, I.V.Orlova, V.V.Qluşenko, A.A.Gvozenko, M.A.Jhuravlev, V.V.Pleşkov, M.Bratt, G.Bulmann, E.Straub və s. müəlliflərin əsərlərində risklərin növlərini, risk dərəcələrini və bu risklərin qiymətləndirilməsi mexanizmlərini ətraflı təhlil edilir.

Hal-hazırda sığorta münasibətlərinin inkişafı şəraitində risklərin qiymətləndirilməsi və azaldılması, iqtisadi proseslərə mənfi təsirinə yumşaldılması mexanizmlərinin hazırlanması ilə bağlı nəticələri tam şəkildə müsbət qiymətləndirmək mümkün deyil. Müasir şəraitdə bu yanaşma həmişə məqbul nəticələnmir və müəssisələr əlverişsiz bir vəziyyətdə risklərin öhdəsindən müstəqil şəkildə gələ bilmir. Eyni zamanda qiymətləndirmə və sığorta mexanizmindən istifadə edən müəssisələrdə risklərin idarə olunması problemləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Qloballaşmanın geniş vüsət alması ilə əlaqədar yeni risk növlərinin meydana çıxması ümumilikdə risklərin qiymətləndirilməsinə yanaşmaları kökündən dəyişdirir. Ona görə də problemə kompleks yanaşmanın zəruriliyi tədqiqat işinin mahiyyətini əsaslı şəkildə təsdiq edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi sığorta münasibətlərinin inkişafının, risklərinin qiymətləndirilməsi mexanizminin formalaşdırılmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini araşdırmaqdan, sığorta münasibətlərinin müasir vəziyyətini təhlil etməkdən, risklərin sığortalanması vəziyyətini qiymətləndirməkdən, sığorta münasibətlərinin inkişafına dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərini müəyyən etməkdən, risklərinin azaldılması və idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış praktiki əhəmiyyətli təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- sığorta münasibətlərinin risklərin idarə edilməsindəki rolunu araşdırılmışdır;
- sığorta münasibətlərinin mövcud vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər təhlil edilmişdir;
- risklərin sığortalanması vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;
- risk amilinin iqtisadi proseslərə təsiri öyrənilmişdir;

- sığorta münasibətləri və risklər arasında asılılıq qiymətləndirilmişdir;

- risklərinin qiymətləndirilməsi, azaldılması və idarə edilməsində sığortanın rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- risklərin azaldılması və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində iqtisadi, statistik, müşahidə, təhlil, analitik sintez üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar: Müdafiyyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- sığorta münasibətlərinin nəzəri-metodoloji əsasları ilə bağlı ümumi müddəaların və risk amilərinin təsirinin müəyyən edilməsi;

- sığorta münasibətlərinin inkişafını şərtləndirən amillərin müəyyənləşdirilməsi;

- sığorta münasibətlərinin inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

- sığorta bazarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi;

- risklərin təsirinin və sığortalanması vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;

- risklərin azaldılması və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi sığorta münasibətlərinin inkişafı, risklərin azaldılması və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair nəzəri və metodoloji müddəalarla əsaslandırılmış aşağıdakı istiqamətlərdə öz əksini tapır:

- iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında təsərrüfatçılıq strukturları tərəfindən risk amilinin yaranmasında maliyyə, xüsusən kredit, valyuta, faiz, inflyasiya və s., istehsal, əməliyyat, strateji və sahəvi risklərin nəzərə alınması üçün ümumiləşdirilmiş təsnifat müəyyən edilmişdir;

- risklərin qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlər sisteminin inkişafı və tətbiqi mexanizmi müəyyənləşdirilmişdir;

- mövcud risklərin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində optimal təşkilati quruluşun yaradılması, risklərin idarə

edilməsi prosesində struktur əlaqələrinin qurulması üzrə dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- risklərin azaldılması üzrə müəyyənləşdirilən tədbirlərin və strategiyaların həyata keçirilməsinin əsas mexanizmlərindən biri kimi risklərin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması yolları müəyyən edilmişdir;

- risklərin təsirinin azaldılması və aradan qaldırılması məqsədilə sığorta sistemində qarşılıqlı iqtisadi maraqların təmin edilməsi üçün təkliflər əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti risklərin istehsalə təsiri, sığorta münasibətlərinin bu prosesdəki əhəmiyyəti və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri ilə bağlı elmi-nəzəri müddəalarla xarakterizə olunur. Dissertasiya işində əldə edilmiş nəticələr, tövsiyə və təkliflərdən təşkilati-iqtisadi strukturlar risklərin azaldılması tədbirlərinin müəyyən edilməsində və ya qarşısının alınmasında istifadə edə bilər. Xüsusilə, risklərin qiymətləndirilməsi istiqamətində hazırlanmış təkliflər risklərin mənfi təsirlərini azaltmağa imkan verə bilər.

Dissertasiya işinin nəticələrinin aprobasiyası və tətbiqi: Dissertasiyanın əsas müddəaları, o cümlədən sığorta münasibətlərinin inkişafı, risklərin azaldılması və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi-praktik konfranslarda məruzə edilmiş, elmi məqalə və tezis formasında çap edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində irəli sürülən təkliflər Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı nazirliyi Göygöl Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi (Arayış № 9, 15 mart 2021il) və Qala həyat sığorta şirkəti ASC(Arayış № 0088-21, 31mart 2021-ci il) tərəfindən bəyənilmiş və istifadə üçün qəbul edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və 251208 işarədən ibarətdir. Giriş 5 səhifə olub 10967 işarədən, I fəsil 34 səhifə 72009 işarədən, II fəsil 39 səhifə 77208 işarədən, III fəsil 27 səhifə 59255 işarədən, nəticə 6 səhifə 13764 işarədən, istifadə edilmiş 147 sayda ədəbiyyat siyahısı 9

səhifə olub 15239 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 123 səhifə kompüter yazısından ibarətdir. Tədqiqat işində 13 cədvəl və 4 şəkil verilmişdir.

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları səciyyələndirilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar şərh edilmiş, işin elmi yenilikləri, nəzəri-praktiki əhəmiyyəti və aprobeasiyası öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin “Sığorta münasibətlərinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji məsələləri” adlı birinci fəslində sığorta münasibətlərinin formalaşması və inkişafı ilə bağlı elmi-nəzəri baxışlar, sığorta bazarı, onun funksiyaları və inkişaf xüsusiyyətləri, sığorta münasibətlərinin risklərin idarə edilməsində rolu məsələləri şərh edilmişdir.

Sığorta uzun tarixi dövr ərzində təkmilləşdirilməklə mühüm inkişaf yolu keçmişdir. Sığortanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq onun obyektiv qanunları müəyyənləşdirilməklə bir elm formasına çevrilmişdir. Nəticədə müəyyən elmi fikirlər yaranmış, bunun əsasında sığorta işinin ayrı-ayrı nəzəriyyələri formalaşdırılmışdır.

Sığorta nəzəriyyələri sığortanın müxtəlif aspektlərinə əhatə edir. Onlardan bəziləri ümumiləşdirilməklə sığortanın təbiəti və məqsədi ilə əlaqədar formalaşmışdır. Bu cür nəzəriyyələrə əsasən sığorta işinin ümumi nəzəriyyələri və sığortanın mahiyyəti və məqsədi haqqında nəzəriyyələr aid edilir.

Eyni zamanda, elmi çərçivədə sığortanın müəyyən aspektləri məsələn, sığorta fondu nəzəriyyəsi, sığorta riski nəzəriyyəsi, riskin idarə olunması nəzəriyyəsi, sığortanın təşkili nəzəriyyəsi, onun növlərinin təsnifatı nəzəriyyəsi və s. üzərində tədqiqatlar aparılır və aparılmaqdadır. Bu nəzəriyyələri xüsusi sığorta nəzəriyyələri də adlandımaq olar. Həmin nəzəriyyələr müəyyən sığorta növləri, onun elementləri, sığorta fəaliyyətinin praktiki tərəfləri və sığortanın elmi təşkili ilə bağlı tətbiqi istiqamətləri də əhatə edir.

İqtisadi baxımdan sığorta xüsusi bir fəaliyyət növü olmaqla müəyyən arzuolunmaz hadisələrdən yayınmaq, həmin hadisələrin

qarşısını almaq və zərərin vaxtında aradan qaldırılmasını təmin etmək istiqamətində fəaliyyətlərlə əlaqələndirilir. Sığorta sistemi sayəsində eyni risklərə məruz qalan insanların bu təhlükələri birlikdə önləmələri təmin edilmişdir. Sığorta sisteminin inkişafı onu iqtisadi həyatın müdafiə vasitəsinə çevirmişdir. Sığorta elə bir qruplaşmadır ki, oxşar təhlükə ilə qarşı-qarşıya olan şəxslər müəyyən bir miqdar sığorta məbləği adı altında pul ödəyir və bir mərkəzdə toplanmış bu pul yalnız o təhlükədən zərər görənlər və oraya ödəmə edənlərin zərərinə qarşılıdır.

Texnoloji və ictimai proseslərin təsiri ilə üstün bir mərhələyə çatan insanlar gündəlik həyatın risk və qeyri-müəyyənliyi ilə qarşı-qarşıya qalır. Risk, sığorta anlayışının əsas ünsürlərindən biridir. Tarix boyunca insanlar bu riski aradan qaldırmaq və ya azaltmaq üçün xeyli səy göstərmişdir. Bu paylaşma anlayışı, iqtisadi bir struktur olan sığorta müəssisələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, sığorta iqtisadi və ictimai həyat baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə sığorta insanların təhlükəsizlik, xüsusən iqtisadi təhlükəsizlik üçün ehtiyaclarını ödəyən xüsusi bir maliyyə xidmətidir. Sığorta ödənişi baş verən və ya baş verə biləcək risk sığortası şərtləri daxilində sığortalılar üçün fərdi olaraq göstərilən müəyyən bir xidmət növüdür. Eyni zamanda, tərəflər arasında sığorta müqaviləsi bağlandıqdan sonra sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta hadisələri baş verdikdə, sığortalıya sığorta haqqının ödənilməsi andan etibarən sığorta zərərinin ödənilməsinin qarantı rolunda çıxış edir, sığorta müştərisinin dincliyinə, iş və ya şəxsi həyatına inamını təmin edir. Qeyd edilənlər sığorta bazarında sığorta xidməti təklifinin fərqli xüsusiyyətlərə malik olmasını göstərir. Sığorta bazarının fəaliyyət mexanizminin səmərəliliyi isə həm dövlətin, həm də sığortaçıların aktiv fəaliyyətini şərtləndirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığortanın rolu əsasən üç konsepsiya ilə izah olunur - risk, ondan qorunma ilə bağlı xidmət və həmin xidmətin dəyəri. Sığortanın əsasını mümkün, təsadüfi olaraq risk anlayışı təşkil edir. Risk ehtimal olunan, təsadüfi bir bölgü olaraq ən ümumi şəkildə müəyyən olunur və subyektin iqtisadi fəaliyyətlərinin nəticələrinə mənfi təsiretmə imkanları ilə özünü göstərir. Bu nəticələrin təsadüfi olması əsasən bilinməyən ekoloji amillərin təsiri, fəa-

liyyətlərin planlaşdırılması zamanı gələcək nəticələr və onların şərtləri barədə baş verə biləcək mənfi təzahürlərin düzgün qiymətləndirilməməsi ilə bağlıdır. Riskin aradan qaldırılması və minimuma endirilməsi tədbirləri riskin məqbul həddini seçmə və əsaslandırmanın riskin azalma üsullarının seçilməsini, kapitalın riskli yatırılması variantlarının yaradılmasını və onların gözlənilən səmərə ilə risk həcminin müqayisəsi əsasında optimallıq səviyyəsinin dəyərləndirilməsini əhatə edir.

İkinci fəsildə - “Sığorta münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi və risklərin sığortalıması vəziyyətinin qiymətləndirilməsi” - sığorta münasibətlərinin faktiki səviyyəsi araşdırılmaqla, sığorta bazarının fəaliyyəti və risklərin sığortalıması vəziyyəti qiymətləndirilir.

Sığorta münasibətləri sığorta fondunun iştirakçıları arasında, habelə sığortalılarla sığortaçı arasında yaranan qarşılıqlı münasibətləri əhatə etdiyindən onun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi mühüm təcrübəvi əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta münasibətləri sığorta fondundan ödəmələri və sığorta kompensasiyasının ödənişini nəzərdə tutur. Hər iki sığorta əməliyyatı təkcə sığortalılarla sığortaçı arasındakı münasibətləri deyil, həm də sığorta fondunun bütün iştirakçıları arasında iqtisadi münasibətləri ifadə edir. Sığorta münasibətləri və sığorta əməliyyatları sığortalı və sığortaçının sığorta maraqlarına əsaslanır.

Sığorta siyasətindəki prioritet hədəflərindən biri sığorta sahəsinin inkişafını nəzərdə tutan tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi, sığorta müqavilələrində nəzərdə tutulan məsuliyyətlərə nəzarət sisteminin çevikliyinin və şəffaflığının təmin edilməsi, habelə qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında sığorta sahəsinin inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsədlə son illər sığorta xidmətlərinə etimadın artırılması, sığorta infrastrukturunun genişləndirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm hüquqi və institusional aspektli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Sığorta sahəsində reallaşdırılan islahatlar sığorta haqlarının səviyyəsinə də müsbət təsir etmişdir.

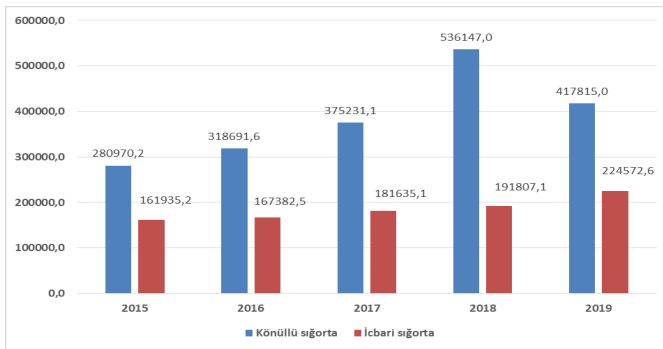
Araşdırmalar göstərir ki, təhlilin aparıldığı son 2015-2019-cu illərdə bütün sığorta növləri üzrə sığorta haqqlarında dinamik artım müşahidə olunur. Belə ki, 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə könnüllü sığortada 48,7%, o cümlədən şəxsi sığorta üzrə 25,4%, əmlak

sığortasında 19,1%, mülki məsuliyyət sığortasında 5,1%, icbari sığorta üzrə isə 38,7% artım qeydə alınmışdır. Sığorta haqları üzrə icbari sığortaya nisbətən könüllü sığortada daha çox artım baş vermişdir. Ən aşağı göstərici isə mülki məsuliyyət sığortasına aiddir. Ümumilikdə sığorta haqları üzrə 45% səviyyəsində artım müşahidə edilir (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Sığorta haqlarının dinamikası, min manatla

Sığorta növləri	2015	2016	2017	2018	2019	2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə,%-lə
Könüllü sığorta növləri cümlədən:	280970,2	318691,6	375231,05	536 147,0	417 815,0	148,7
şəxsi sığorta	83059,4	91123,8	90538,5	94115,3	104119,9	125,4
əmlak sığortası	111745,3	111965,1	106837,2	112095,5	133113,1	119,1
mülki məsuliyyət sığortası	19845,9	22374, 8	19310,3	22375,1	20923,4	105,4
İcbari sığorta növləri	161935,2	167382,5	181635,1	191807,1	224572,6	138,7
Yekun	442905,4	486074,1	556866,15	727954,1	642387,6	145,0

Qeyd edilənlərin əyani təsviri şəkil 1-də verilmişdir.

Şəkil 1. Könüllü və icbari sığorta ödənişlərinin dinamikası, min manatla.

Sığorta haqlarının sığorta növləri üzrə strukturuna nəzər saldıqda məlum olur ki, 2019-cu ildə könüllü və icbari sığorta daha yüksək xüsusi çəkiyə malikdir – müvafiq olaraq 65% və 35%. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici 2015-ci ildə könüllü sığortada 63,4, icbari sığortada 36,6% təşkil etmişdir.

Sığorta ödənişləri səviyyəsinə nəzər saldıqda məlum olur ki, 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə bütün sığorta növləri üzrə artım baş vermişdir. Belə ki, könüllü sığorta üzrə sığorta ödənişi 32,2%, o cümlədən şəxsi sığorta üzrə 16,5%, əmlak sığortası üzrə 13,1%, mülki məsuliyyət sığortası üzrə 2,1 dəfə, icbari sığorta üzrə isə 81,5% artım qeydə alınmışdır. Sığorta haqlarında olduğu kimi sığorta ödənişləri üzrə də icbari sığorta ilə müqayisədə könüllü sığortada daha çox artım müşahidə edilir. Ümumilikdə sığorta ödənişlərində 44,3% artım baş vermişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2. Sığorta ödənişlərinin dinamikası, min manatla

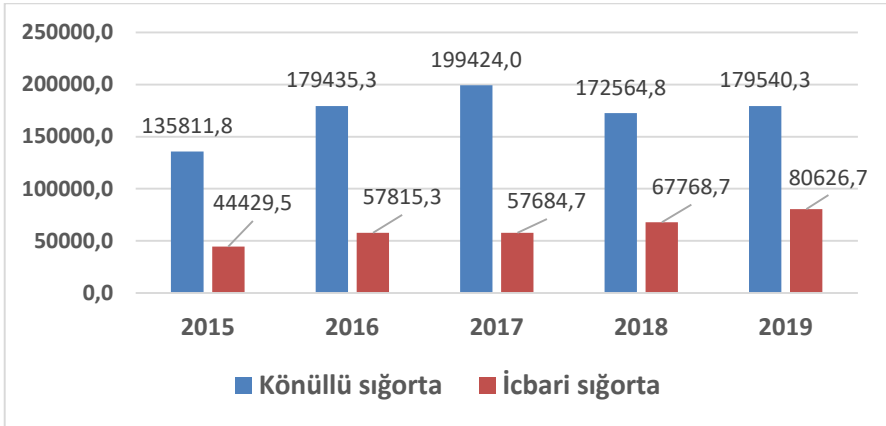
Sığorta növləri	2015	2016	2017	2018	2019	2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə,%lə
Könüllü sığorta növləri cümlədən:	135 811,8	179 435,3	199 424,0	172 564,8	179540,3	132,2
şəxsi sığorta	52 718,7	63 109,9	53 830,2	60 556,9	61 418,5	116,5
əmlak sığortası	33 319,2	25 355,6	19 187,8	15 074,4	37 693,7	113,1
mülki məsuliyyət sığortası	518,2	547,4	2 789, 9	1 954,6	1 083,7	2,1 dəfə
İcbari sığorta növləri	44 429,5	57 815,3	57 684,7	67 768,7	80 626,7	181,5
Yekun	180241,3	237250,6	257108,7	240333,5	260167,0	144,3

Qeyd edilənlərin əyani təsviri şəkil 2-də verilmişdir.

Hesablamalar göstərir ki, 2019-cü ildə könüllü sığorta icbari sığorta ilə müqayisədə daha yüksək xüsusi çəkiyə - 69% malik olmuşdur. İcbari sığortanın xüsusi çəkisi 31% təşkil etmişdir. Bu göstərici 2015-ci ildə müvafiq olaraq 75,3% və 24,7% olmuşdur.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən sığorta məhz icbari və könüllü formada həyata keçirilə bilər. Cəmiyyət dövlətin təmsalında icbari sığortanı müəyyən edir. Burada maddi zərərin ödənilməsi zərurəti və ya müxtəlif pul yardımlarının göstərilməsi həm zərərçəkən şəxsin,

həm də sığorta etdirən şəxslərin müvafiq hissəsi tərəfindən təsdiq edilən sığorta tədiyyələrinin icbari qaydada ödənməsini nəzərdə tutur. Sığortanın icbari növü sığorta müdafiəsinin prioritet obyektlərinə daha çox şamil olunur. Buna görə də sosial sığorta, tikililərin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının, hərbi xidmətçilərin, sərnişinlərin sığortası əsasən icbari xarakter daşıyır.

Şəkil 2. Könüllü və icbari sığorta ödənişlərinin dinamikası, min manatla

Araşdırmalardan məlum olur ki, sığorta münasibətləri sığorta hadisələrinin sığortası üzərində qurulur. Sığorta hadisələri isə bir sıra amillərin təsiri ilə baş verir. Bu baxımdan xarici və daxili mühit amillərinin təsirinin qeyri-müəyyənliyi gözlənilən nəticələrin təsadüfi təsiri səbəbindən çox vaxt əlçatmaz olur. Deməli, sığorta münasibətlərinin formalaşmasında həm sığortaçı, həm də sığortalı tərəfindən hər bir amilin diqqətdə saxlanılmasına ehtiyac var.

Kredit sığortası risklərlə əlaqəli olan mühüm sığorta növlərindən hesab edilir. Kredit sığortası üzrə kredit münasibətlərinin iştirakçıları banklar, fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. Kredit risklərinin müxtəlif növlərindən qorunmaq üçün müxtəlif növ kredit sığortaları mövcuddur. Kredit sığortası kredit təşkilatının maraqlarını qorumaq məqsədi daşıyır.

Sığorta müqaviləsi həm fərdi kreditlər üçün, həm də kredit müqavilələrinin bütün portfeli üçün bağlanır. Sığorta məbləği faizlə bir-

likdə borcun ümumi məbləğinə əsasən təyin olunur. Kredit sığortasının bu növü müəssisələrin ixrac-idxal fəaliyyətlərində həyata keçirilir. Ümumiyyətlə beynəlxalq təcrübəyə görə, xarici ixracatçılar və yerli idxal müəssisələri arasında təxirə salınmış ödəniş ilə beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında ödəniş edilməməsi riski məcburi kredit sığortasına məruz qalır. Bununla əlaqədar olaraq xarici tərəfdaşlar – ixracatçılar, istehsalçılar və ya distribyutorlar kredit sığorta korporasiyalarından birinə müraciət edə bilirlər.

Kredit sığortasında ipoteka sığortası öz yeri ilə fərqlənir. Kredit sığortası üzrə sığortalanan risklər aşağıdakılardır:

- ölüm, məhv olmaq, itki, əmlaka zərər vurma riskləri;
- girov qoyulan əmlakın mülkiyyəti ilə əlaqədar üçüncü şəxslərin girov öhdəliyi;
- girov qoyan şəxsin ölüm riski, əlilliyi;
- girov mülkiyyətinin itirilməsi riski.

Kredit sığortası kreditlərin ümumi sığortasını və qarışıq maliyyə risklərinin sığortasını, o cümlədən işin dayanması ilə bağlı risklərdən sığortanı nəzərdə tutur. Kredit sığortası üzrə sığorta haqlarına nəzər saldıqda məlum olur ki, 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə kredit sığortası, o cümlədən kreditlərin sığortası üzrə göstərici 74,7% azalmışdır. Qarışıq maliyyə risklərinin sığortasında, o cümlədən işin dayanması ilə bağlı risklərdən sığortada sığorta haqlarının həcmi 12,6 dəfə artmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3. Kredit sığortası üzrə sığorta haqlarının dinamikası, min manatla

Sığorta növləri	2015	2016	2017	2018	2019	2015-ci ilə nisbətən 2019-cü ildə, %-lə
kredit sığortası	622,7	21,3	0,9	1 860,1	157,7	25,3
o cümlədən:						
kreditlərin sığortası	622,7	21,3	0,9	1 860,1	157,7	25,3
qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	25,5	1,6	9,3	0,6	321,5	12,6 dəfə
o cümlədən:						
işin dayanması ilə bağlı risklərdən sığorta	25,5	1,6	9,3	0,6	321,5	12,6 dəfə

Beləliklə, qeyd edilənlərdən məlum olur ki, sığorta cəmiyyətdə ictimai-iqtisadi həyatın bir sıra tərəflərini əhatə etməklə əhalinin sosial müdafiəsi istiqamətində əlavə təminatların verilməsi, baş verən təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisə, qəzalar nəticəsində vətəndaşların sağlamlığına, fiziki və hüquqi şəxslərin fərdi əmlakına, habelə ətraf mühitə dəymiş zərərlərin ödənilməsinin təmin olunması istiqamətində əhəmiyyətli fəaliyyəti ilə seçilir.

Sığorta bazarı sığorta xidmətlərinə tələb və təklifin nisbəti ilə idarə olunan iqtisadi məkan və ya sistem kimi fəaliyyət göstərir. Sığorta bazarında iqtisadi münasibətlərin qorunmasına olan tələb iki əsas amillə müəyyən edilir: idarəetmə elementi kimi risklərdən qorunma ilə bağlı sığortaya olan ehtiyac, təsərrüfat subyekti, ayrı-ayrı vətəndaş, habelə sığortaçıların alıcılıq qabiliyyəti. Bunlar sığorta xidmətlərini və sığortaya olan tələbi təmin etməyə imkan verir.

Risk təsadüfi bir hadisənin təsiri nəticəsində itirilə biləcək mümkün dəyərlərlə müvafiq ehtimallar arasında baş verə biləcək zərərin təsadüfi dəyişəninənin paylanması qanunu ilə daha çox səciyyələnilir. Başqa sözlə, təsadüfi bir dəyişənin ayrılmaz paylanma funksiyası təsadüfi dəyişənin müəyyən bir dəyərdən artıq olmamasını şərtləndirən hadisənin ehtimal olunan paylanma funksiyasıdır.

Qeyd edilənlər göstərir ki, sığorta münasibətləri formalaşdırılarkən ehtimal olunan risk vəziyyəti qiymətləndirilməlidir, çünki əks halda sığortaçı bunun üçün ödəməni müəyyən edə bilməyəcək və bu riskin məsuliyyətini üzərinə götürməyəcəkdir. Buna görə risklərin qiymətləndirilməsi sığortaçı üçün ən vacib məsələlərdən biridir.

Araşdırmalardan məlum olur ki, bütün sığorta riskləri statistik sayıla bilməz. Risklərin statistikası nadir olduğuna görə praktik olaraq mövcud deyildir, buna görə də onların kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün analogi metodlardan - sistemlərin sabitliyi nəzəriyyə-sindən və s. istifadə olunur.

Konkret olaraq cədvəl 4-də verilən ilkin məlumatlar əsasında taxılçılıqda məhsuldarlığın dəyişməsinə təbii və aqrotexniki amillərin təsirini müəyyənləşdirərkən məlum olur ki, 2011-2019-cu illərdə məhsuldarlığa aqrotexniki amillər 9,9% ($2,84/28,42 \cdot 100 = 9,9\%$), təbii-iqlim amilləri 90,1% ($100 - 9,9 = 90,1\%$) təsir etmişdir. Belə ki,

məhsuldarlığı y , il sayını n , sıra sayını t ilə işarə etməklə hesablamalar göstərilən nəticəni əldə etməyə imkan verir.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum(\tilde{y}_t - \bar{y})^2}{n}} = \sqrt{\frac{72,81}{9}} = \sqrt{8,09} = 2,84$$

$$\tilde{y} = 27,4 + 1,02 = 28,42$$

$$a = \frac{\sum y}{n} = \frac{258,1}{9} = 28,7$$

$$b = \frac{\sum yt}{\sum t^2} = \frac{61,2}{60} = 1,02$$

Cədvəl 4. Taxılçılıqda məhsuldarlığın dəyişməsi amilləri

İllər	sıra sayı, n	Məhsuldarlıq, sen/ha,y	y^2	t	t^2	$y*t$	\tilde{y}_t	$(\tilde{y}_t - \bar{y})$
2011	1	25,4	645,16	-4	16	-76,2	24,34	16,65
2012	2	27,2	739,84	-3	9	-54,4	25,36	9,36
2013	3	27,5	756,25	-2	4	-27,5	26,38	4,16
2014	4	24	576	-1	1	0	27,4	1,04
2015	5	31,5	992,25	0	0	31,5	28,42	0
2016	6	30,6	936,36	1	1	61,2	29,44	1,04
2017	7	29,8	888,04	2	4	89,4	30,46	4,16
2018	8	30	900	3	9	120	31,48	9,36
2019	9	32,1	1030,41	4	16	160,5	33,62	27,04
Cəmi:	45	258,1	7464,31	20	60	304,5	256,9	72,81

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [144].

İqtisadi fəaliyyətdə qeyri-müəyyənlik və risk nəticəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyindən planlaşdırılan nəticə ilə risk amili arasında ziddiyyətin yaranması labüddür. Sahibkarlıq özündə mühüm fəaliyyət növlərini birləşdirdiyindən onun iqtisadi inkişafdakı əhəmiyyəti əldə edilmiş faydanın dayanıqlığının təmin edilməsini tələb edir. Ona görə də sahibkarlıq riskinin nəzərə alınması və qiymətləndirilməsi iqtisadi sərbəstliyin ən vacib tərəfidir. Bir sahibkarın sərbəst fəaliyyəti müəyyən vaxtla müşayiət olunur, digər sahibkarların azadlığı və buna görə də onlar arasında yaranan rəqabət əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan qeyri-müəyyənliklərlə şərtlənir. Bu isə mənəfət

əldə etmək üçün sahibkarların şüurlu şəkildə riskli bir qərar verməyə məcbur olması ilə nəticələnir.

Ümumiyyətlə, risk amilinin dəyərlərini hesablayarkən zəif cəhətlər müəyyənləşdirir və bu cəhətləri gücləndirmək üçün fəaliyyət proqramı hazırlanır. Qeyd edildiyi kimi bu cür problemləri həll etmək üçün sığorta ən əhəmiyyətli vasitələrdəndir. Ona görə risklərin qiymətləndirilməsinin nəticələrindən asılı olaraq onların sığortalanmasına xüsusi önəm verilməlidir.

Üçüncü fəsil “Risklərin azaldılması və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”nə həsr edilir. Bu fəsildə sığorta münasibətlərinin inkişafına dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri, sığorta infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi yolları, risklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi perspektivləri və sığorta münasibətlərinin inkişafında beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları müəyyən edilir.

Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi iqtisadi siyasətin tərkib hissələrindən hesab edilir. İqtisadi sistemin inkişafı məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün əsas istiqamətlərdən biri sığorta münasibətlərinə və bütövlükdə sığorta sektoruna dövlətin effektiv nəzarətini təmin etmək vacibdir. Bu baxımdan ilk növbədə iqtisadi cəhətdən əsaslı standartlar hazırlamaq tələb olunur.

Sığorta məsələlərində çox səviyyəli əməkdaşlıq sisteminin yaradılması, sığortaçıların maliyyə vəziyyətinin monitorinqi sisteminin hazırlanması, vasitəçilik agentliklərinin genişləndirilməsi, avtonəqliyyat vasitələrinin icbari sığortası üzrə müstəqil texniki ekspertizanın aparılması sığorta sferasının inkişafı baxımından mühüm tədbirlərdəndir. Bununla yanaşı sığorta işinin inkişaf etdirilməsi baxımından razılaşıdırılmış qərarlar qəbul edilməsi, dövlət orqanlarının, sığortaçıların, təsərrüfat subyektlərinin ziyana görə məsuliyyətə səbəb olan hadisələrin baş verməsi ilə bağlı iddiaların həllində fəaliyyətlərini əlaqələndirməsi vacibdir.

Bundan əlavə, dövlət orqanlarının sığorta qurumları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratması üçün sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin bir sıra funksiyalarının tətbiqi zəruridir. Olunan qanuna uyğun olaraq ötürülə biləcəyi özünütənzimləmə təşkilatının yaradılması

məsləhət görülür. Eyni zamanda dövlət orqanları səlahiyyətlərindən və müvafiq stimullaşdırıcı vasitələrdən səmərəli şəkildə istifadə etməklə sığorta qurumlarının maraqlarını dövlət orqanlarında təmsil etməyə, sığorta bazarı iştirakçılarını nizam-intizamını təmin etməyə və sığorta potensialından istifadə edərək bütövlükdə sığorta sferasının inkişafındakı ümumi aktual problemlərin həlli üçün əlverişli imkan yaradır.

Araşdırmalar göstərir ki, müasir sığorta bazarının normal fəaliyyəti üçün müəyyən şərtlərin olması vacibdir. Bunlardan biri sığorta infrastrukturunun mövcudluğu ilə bağlıdır. Sığorta bazarı infrastrukturunu anlayışı ənənəvi olaraq bütövlükdə sığorta bazarının inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən müəyyən strukturların məcmusu kimi şərh olunur. Sığorta infrastrukturunun başlıca vəzifəsi sığorta bazarının və onun subyektlərinin daha səmərəli fəaliyyətinə zəmin yaratmaq, sığorta münasibətləri tərəfdaşlarının maraqlarını təmin etməkdən ibarətdir. Bu isə infrastrukturun dolayı şəkildə risklərin azaldılmasında və risklərin düzgün şəkildə idarə olunmasında iştirakını təsdiq edir.

Hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətin vaxtında icrası və davamlılığının təmin edilməsi proqnozlaşdırmada ön vacib şərtlərdən biri hesab edilir. Bu baxımdan risklərin idarə edilməsi spesifikliyi ilə fərqlənir. Belə ki, risklərin idarə edilməsi sosial, iqtisadi, texnoloji sistemlərin artan mürəkkəbliyi ilə müşahidə olunan müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Risklərin, eləcə də bununla bağlı olan digər proseslərin idarə olunması məqsədlərin seçilməsini, buna nail olmağın yollarının planlaşdırılmasını, seçilmiş metodların daha səmərəli tətbiqi mexanizmlərinin hazırlanmasını, nəticələrə nəzarət mexanizminin yaradılmasını özündə ehtiva edir.

Hazırda dünyada gözlənilməz hadisələrlə əlaqədar olaraq əlaqədar iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarının maddi itkilərinin və həmin hadisələrə həssaslığının artmaqda olan tendensiyası mövcuddur. Proqnozlaşdırılmayan hadisələrin - risklərin iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin nəticələrinə təsiri demək olar ki, ildən-ilə artır: müxtəlif ölkələrdə maliyyə böhranları müşahidə edilir, iqlim dəyişikliyi şiddətli yağış, quraqlıq və qasırğa şəklində ekstremal hava şəraitinin getdikcə daha tez-tez təzahür etməsinə səbəb olur və s. Həm ölkə

vəziyyətində, həm də ümumilikdə dünyada yaranan itkiləri aradan qaldırmaq və dəymiş zərəri ödəmək üçün qarşılıqlı əlaqə mexanizmləri ilə sığorta sisteminin işlək bir modelinin qurulması başlıca şərtlərdəndir. Araşdırma göstərir ki, belə bir sistemin formalaşdırılması, riskli vəziyyətlərdə dövlətin və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin maliyyə sabitliyini daha səmərəli şəkildə təmin etməyə qadirdir.

Beynəlxalq təcrübədə sığorta münasibətlərinin işlək və sığortaçı ilə sığortalıların qarşılıqlı maraqların təmin olunmasını özündə əks etdirən mexanizminin qurulması üçün sığorta qanunvericiliyinin inkişafına, onuntəkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bir çox ölkələrdə sığorta qanunvericiliyi sığortaçılardan şirkətin mənfəətində iştirak etmələrini tələb edir.

Beləliklə, sığorta münasibətlərinin formalaşması və inkişafının obyektiv qanunlarının öyrənilməsi, sığorta sahəsi və sığorta bazarındakı mövcud vəziyyətin tədqiqi, risklərin qiymətləndirilməsi, onların azaldılması istiqamətlərinin araşdırılması aşağıdakı nəticələr çıxarmağa imkan verir:

1. Hazırda sığorta bazarında təklif olunan xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sığorta imkanlarından və investisiya mənbələrindən daha dolğun istifadə edilməsi üçün hüquqi və sosial-iqtisadi şərtlərin təkmilləşdirilməsi zəruriliyini əhəmiyyətli şəkildə göstərməkdədir. Məlumdur ki, sığorta sistemini inkişaf etdirmək üçün bu və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin və onun orqanlarının bu prosesdə fəal iştirakı olmadan mümkün deyil. Sığorta bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sığortaçıların maraqlarının və sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin qorunmasının vacib qarantıdır.

2. Sığorta xidmətləri istehlakçılarının maraqlarının qorunmasında dövlətin birbaşa iştirakının ən təsirli mexanizmi, səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərə bilməyən sığorta şirkətlərinin öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədiyi hallarda sığortaçıların sığorta ödənişlərinə zəmanət verən bir sistemin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə sığorta ödənişlərinə zəmanət verən fond yaratmaqla yarana biləcək problemi mərhələlərlə həll etmək olar.

3. Sığorta bazarının digər həlli vacib problemi sığorta sektorunun uzunmüddətli ipoteka kreditləşməsi sistemində həm müxtəlif

risklərin nəticələrinin kompensasiyasının qarantı kimi, həm də institusional investor kimi iştirak etmə mexanizminin müəyyən-ləşdirilməsi, eyni zamanda effektiv investisiya risklərinin sığortalanması sisteminin yaradılmasıdır. Qeyd edilənlər sığorta bazarının inkişafı və daha səmərəli fəaliyyəti üçün ən vacib məsələlərdən hesab edilə bilər.

4. Sığortanın, xüsusən də daha ciddi risklərin sığortalanmasının təşkilində vacib elementlərdən biri sığorta bazarı iştirakçılarının - sığorta vasitəçiləri, sığorta agentləri, tənzimləyicilər və s. səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasıdır. Bu, ilk növbədə risklərin maliyyə və texniki baxımdan, eləcə də sığorta hadisəsi nəticəsində dəymiş zərərin düzgün qiymətləndirmənin zəruriliyindən irəli gəlir. Qeyd edilənlər həmçinin sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında və istehlakçıların əlçatanlığının artırılmasında mühüm rol oynayırlar. Eyni zamanda sığorta bazarı iştirakçılarının funksional məqsədi, xüsusilə böyük riskli sığorta hadisələri ilə əlaqəli olan sığorta növləri üçün icbari sığorta sxemlərinə cəlb edilməsini tələb edir. Ona görə sığorta brokerinin və sığorta agentlərinin fəaliyyəti üçün hüquqi baxımdan tələb olunan şərtlərin, funksiyaların və səlahiyyətlərin daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi zəruridir.

5. Sığorta sferasında peşəkar iştirakçıların fəaliyyətlərinin avtomatlaşdırılması və onların daha təkmil məlumatlandırılması bazasının yaradılması sığorta bazarının inkişafının başlıca şərtlərindən hesab edilə bilər.

6. Sığorta fəaliyyətinin inkişafının əsas vəzifələrindən biri əhəlinin sığorta mədəniyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Hazırda sığorta bazarının aşağı göstəriciləri əhəlinin sığorta mədəniyyətinin lazımi səviyyədə olmaması ilə izah edilə bilər: əhəlinin sığorta strukturlarına inamsızlığı, əhəlinin sosial və digər yardımlara yönəldilməsi, sığorta məhsulları haqqında əlçatan məlumatların olmaması, sığorta təşkilatları tərəfindən təqdim olunan məhsulların reklamının olmaması, anlaşılmazlıq, kütləvi informasiya vasitələrində sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti haqqında müsbət məlumatların olmaması və s. Əhəlinin sığorta mədəniyyətinin səviyyəsini artırmaq üçün sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları ilə birlikdə müntəzəm olaraq sığorta xidmətləri, sığorta məhsulları bazarı, istehlakçıların hüquqlarının qorunması ilə

bağlı daha dolğun və obyektiv məlumat verməyə yönəlmiş maarifləndirmə işlərinin aparılmasına diqqət yetirilməsi məqsədəuyğun hesab oluna bilər.

7. Sığorta bazarının və risklərin idarə edilməsi sistemində səmərəliliyin artırılması məqsədilə marketinq tədqiqatlarının aparılmasına, sığorta bazarındakı tələbi mütəmadi olaraq qiymətləndirməsinə və zəruri hallarda yeni sığorta məhsulları təklif edən sığorta təşkilatlarının fəaliyyətlərinə dövlət dəstəyinin göstərilməsinə ehtiyac var.

8. Sığorta fəaliyyəti barədə ictimaiyyətin daha geniş şəkildə məlumatlandırılmasının ən təsirli vasitələrindən biri də həm dövlət qurumları, həm də sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları tərəfindən sığortanın təşviqinin genişləndirilməsidir. Bu məqsədlə müxtəlif nəşr vasitələrindən - bukletlərdən, plakatlardan və s. istifadə məqbuldur.

9. Sığortaçıların maraqlarını qorumaq, o cümlədən sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini və ödəmə qabiliyyətini qorumaq sahəsində əsas vəzifələrdən biri onların aktivlərinin yerləşdirilməsinin təhlükəsizliyini, likvidliyini, şaxələndirilməsinə və gəlirliliyini təmin etməkdir. Bu məqsədlə dövlət təminatı sistemi - vəsaitlərin yerləşdirilməsi, investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar risklərin minimuma endirməsi və s. səmərəli vasitələrdən biri kimi özünü göstərə bilər.

10. Müasir şəraitdə sığorta sisteminin qloballaşması ilə əlaqədar olaraq maliyyə və texnoloji inteqrasiya beynəlxalq sığorta bazarının inkişafını tənzimləyən qanunların hərtərəfli təhlilini də vacib məsələlərdən birinə çevirir. Bu, milli maraqları müasir dünya tendensiyaları ilə birləşdirən elmi əsaslı bir sistemin spesifik sahələrini inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Qeyd edilənlərdən daxili sığorta sisteminin dünya sığorta birliyinə inteqrasiyasının təmin edilməsi və sığorta münasibətlərinin səmərəli inkişafı üçün adekvat iqtisadi və hüquqi şərait yaradılması üçün istifadə edilə bilər.

11. Dünya sığorta bazarının və onun inkişaf təcrübəsinin məqsədyönlü maliyyələşdirmə və dəstək fondlarının yaradılması, sığorta biznesinin inkişafı, xarici sığortaçıların cəlb edilməsi, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi baxımından istifadəsi və tətbiqi sığorta münasibət-

lərinin inkişafında, eləcə də sığorta sistemi vasitəsilə risklərin azaldılması tədbirlərinin təkmilləşdirilməsində əvəzsiz rol oynaya bilər.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı məqalələri və tezisləri dərc edilmişdir.

1. Aqrar sahədə risklərin idarə edilməsi istiqamətləri // ADAU-nun elmi əsərləri №2, 2018. s.185 -188.

2. Aqrar sahədə cığorta münasibətlərinin inkişaf xüsusiyyətləri / Azərbaycanda aqrar sığortanın tətbiqi: Problemlər və imkanlar elmi –praktiki konfrans. Gəncə 2019-cu il, 15 mart. s.30-32.

3. Sığorta bazarı, onun inkişaf xüsusiyyətləri və istiqamətləri / Azərbaycanda pambığçılığın innovativ inkişafı. Nailiyyətlər, perspektivlər. ADAU-nun 100 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfrans. Gəncə 2019-cu il, 5 dekabr. s.60-61.

4. Оценка состояния страхования рисков // An International Journal of Экономика и предпринимательство.Москва №9. 2019 г. стр.1236 -1238.

5. Роль государства в стимулировании страховых отношений / Актуальные научные исследования в современном мире-международная научная конференция. 26-27 январь 2020. Переяслав. Украина. стр.4.

6. Risklərin idarə edilməsinin səmərəliliyinin təmin olunması istiqamətləri // “Azərıtıfaq” Azərbaycan kooperasiya universiteti Elmi-praktiki jurnal.Bakı № 1(56) -2020. s.158 -162.

7. Aqrar sferada risklərin qiymətləndirilməsi // İnnovasiyalı iqtisadiyyat və menecment.Gəncə№ 1(3) 2020il. s.117 -122.

8. Sığorta infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi istiqamətləri // ADAU nun Elmi Əsərləri. Gəncə 2019 il, №3. s.144-147.

Dissertasiyanın müdafiəsi "28" *iyun* 2021-ci il tarixində saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.42 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 may 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:12.02.2021
Kağız formatı: (210x297) 1\4
Həcm: 38138 işarə
Tiraj 100